

Aurelius Augustinus

God zoeken met de zinnen?

De leefwijze van de kerk en de leefwijze van de manicheeërs
[*De moribus ecclesiae et de moribus manichaeorum*]

Ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien door
Elly Houtsma, Marijke Nota - Renders en Hans van Reisen

met medewerking van Hugo De Lil

Inhoud

Inleiding	9
Datering en omstandigheden van <i>De moribus</i>	9
Titel en opzet	11
Samenvatting van het werk	12
Augustinus' kennismaking met de manicheeërs	15
Mani	16
Het manicheïsme	17
- organisatie van de manicheese kerk	17
- de manicheese canon	18
- manicheese opvattingen: strijd op macroniveau	19
- manicheese opvattingen: strijd op microniveau	21
- manicheese opvattingen: Jezus Christus in het centrum	22
Manicheese bronnen?	23
Crisis in Augustinus' lidmaatschap als toehoorder	24
Augustijnse bronnen	26
De betekenis van <i>De moribus</i>	27
Dankwoord	28
Literatuur	29
Praktische informatie	32
Gebruikte afkortingen	32

GOD ZOEKEN MET DE ZINNEN?	35
De leefwijze van de kerk en de leefwijze van de manicheeërs	
Eerste boek	
De moeilijkheid van goede bijbeluitleg	37
Met gezag en verstand op zoek naar gelukkig leven	39
Het beste voor een mens	40
Heilzaam gezag	44
God liefhebben volgens Jezus Christus, volgens Paulus, volgens de wet en de profeten	45
In debat met manicheeërs	48
Korte samenvatting	50
De kracht van de liefde	51
Liefde als deugd bij uitstek	55
Het Nieuwe Testament opnieuw getoetst aan het Oude	56
De vier deugden: matigheid	63
Vier deugden: de sterkte	67
Vier deugden: rechtvaardigheid	69
Vier deugden: bedachtzaamheid	69
Goed leven is God liefhebben	70
Wie God bemint, heeft zichzelf lief	72
Wie God bemint, heeft de naaste lief	72
Barmhartigheid	73
Vrees en liefde	76
Het gezag van het Oude en het Nieuwe Testament	77
De rol van de kerk	79
Illustere voorbeelden in de woestijn	82
En illustere voorbeelden in de stad	85
Hernieuwd debat met de manicheeërs	89

Tweede boek

De manicheeërs en de beginselen van de moraal	97
Wat is het kwaad: niet-zijn?	95
Wat is het kwaad: beschadiging?	96
Wat is het kwaad: aantasting?	98
Gods ordening	99
Onduidelijkheid over goed en kwaad met voorbeelden toegelicht	101
De opvatting van de manicheeërs weerlegd	103
Drie zegels	106
Het zegel van de mond	107
Het zegel van de mond: God herkennen met de zintuigen	120
Het zegel van de handen	129
Het zegel van de schoot	135
Misdragingen van de uitverkorenen	137

Registers

Registers	144
Register op bijbelteksten	144
Register op klassieke schrijvers	147

Inleiding

De literaire nalatenschap van Augustinus (354-430) beslaat bijna een halve eeuw en is ongeveer tienmaal zo omvangrijk als de bijbel. Zijn oeuvre kent een grote verscheidenheid, die te herkennen valt in vele, recente Nederlandse vertalingen. Er zijn literaire monumenten als de *Belijdenissen* en *De stad van God*. Er zijn ook een paar korte rijmpjes en een psalmgedicht met volkse stijlmiddelen. Augustinus was een gewaardeerd predikant en heeft veel preken nagelaten. In het verlengde daarvan liggen zijn doorlopende bijbelverklaringen. Daarnaast schreef hij aanwijzingen voor het religieuze gemeenschapsleven en was hij een veelzijdige briefschrijver. Behalve wijsgerige dialogen publiceerde hij uitvoerige beschouwingen over de drie-ene God. En tenslotte ging hij vaak in discussie met christelijke tijdgenoten van allerlei slag.¹ Het werk dat in dit boek voor het eerst in Nederlandse vertaling wordt aangeboden behoort tot de laatste categorie.

Datering en omstandigheden van *De moribus*

In de jaren 426-427 werkte Augustinus aan een kritische bespreking van zijn werken. Deze bespreking, de *Retractationes*, behandelt niet alle werken maar geeft dikwijls wel een korte schets van de aanleiding en historische achtergrond ervan. Vaak geeft Augustinus ook een korte sa-

1 In Nederlandse vertaling zijn Augustinus' *Belijdenissen* en *De stad van God* voor het laatst uitgebracht in Wijdeveld 2007⁷ en 2002⁴. Volledige bibliografische informatie van literatuurverwijzingen is te vinden in het literatuuroverzicht achter deze inleiding. Voor een rijm met volkse stijlmiddelen zie bijvoorbeeld Hunink 2005; voor preekvertalingen zie onder andere Van Neer e.a. 1996 en 2004, Gehlen-Springorum e.a. 2002 en 2007, en Van Zaaen e.a. 2001; voor doorlopende bijbelcommentaren zie Van Bavel 1992, Wenneker e.a. 2004³ en Schrama e.a. 2001; over religieus gemeenschapsleven zie Van Bavel 1991³, Fens e.a. 2005 en Baas e.a. 2002; voor brieven zie onder meer Den Boeft e.a. 2004; voor wijsgerige dialogen zie onder meer Albers 1994, 1997 en 1999, Ferwerda 1999 en Verhoeven 2000; voor beschouwingen over de drie-ene God zie Van Bavel 2005; voor discussies met christelijke tijdgenoten zoals bijvoorbeeld de pelagianen zie Van Neer e.a. 2002. Voor overzichten van grondteksten en vertalingen in het Nederlands, Engels, Duits, Frans, Spaans en Italiaans zie Van Reisen 2002.